АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 342.9
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-94-101

Юрій ПАЙДА©
доктор юридичних наук, професор
(Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Необхідність наукового дослідження підстав застосування примусу правоохоронними органами, а особливо такого його компоненту, як фізичний примус, має надзвичайно важливе значення, адже воно можливе лише за наявності достатніх, передбачених законом, умов. У статті проаналізовано юридичні та фактичні підстави застосування примусу правоохоронними органами в площині причинно-наслідкової взаємозалежності та взаємозумовленості. Йдеться про поліцейські заходи примусу, заходи підтримання режиму в місцях позбавлення волі та попереднього ув'язнення, що застосовуються лише у випадках, коли всі інші форми попереднього впливу на правопорушників використані і не забезпечили виконання покладених на працівників правоохоронних органів обов'язків.

Ключові слова: *правоохоронні органи, застосування примусу, правові підстави, фактичні підстави.*

Постановка проблеми. Аналіз підстав застосування примусу правоохоронними органами найбільш доцільно виконувати в площині причинно-наслідкової взаємозалежності та взаємозумовленості. Водночас така причинність може мати зовнішні джерела причин: це дії, процеси, події та явища або дії правоохоронців, які стали наслідком зовнішніх причин. І як аргумент наведемо вислів Г.В.Ф. Гегеля, яким свого часу було сказано, що «причина зумовлена як перед-належне, як зовнішнє, інше» [1, с. 635]. Тобто і в разі застосування сили спочатку виникає екстраординарна протиправна ситуація (перед-належна, зовнішня причина), і як вимушена відповідна реакція − те, що ми називаємо службовим обов'язком, який спонукає працівників правоохоронних органів усунути вказану ситуацію за допомогою належних заходів примусу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема застосування заходів примусу правоохоронними органами безпосередньо пов'язана зі встановленням у законі обсягу і меж застосування заходів правового впливу, а тому й зміцненням законності, забезпеченням прав і свобод громадян [2, с. 51].

Метою статті є аналіз підстав застосування примусу правоохоронними органами, зокрема такого його компоненту, як фізичний примус.

Виклад основного матеріалу

Дослідження поняття «примус». Етимологія поняття «підстава» означає достатній привід або причину, якими пояснюють, виправдовують що-небудь [3, с. 391]. У разі застосування сили цей термін об'єднує різноманітні чинники об'єктивної дійсності (діяння, процеси, події, явища), за наявності та достатності яких працівник правоохоронного органу має право застосовувати силу. До того ж треба наголосити, що риса наявності вказаних чинників полягає в тому, що за їх відсутності здійснення дій

© Ю. Пайда, 2021
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6424-6419
vovo4ka23@ukr.net

щодо застосування заходів фізичного примусу неприпустимо, а риса достатності передбачає те, що в конкретний відрізок часу існує така їх сукупність, яка пояснює та виправдовує завдання шкоди шляхом застосування сили. Тому кожний випадок застосування примусу має хоча й комплексну, але ж одну підставу застосування. Водночас елементи цієї єдиної, комплексної підстави іноді зручно іменувати нарізно, а саме правовою та фактичною підставами, які мають власні характеристики.

Насправді, правова підстава виділяється окремо й іменується правовою тому, що вказані явища, події і вчинки за загальним правилом прямо передбачені та охарактеризовані в нормах права як одні з підстав обставин, що розглядаються [4, с. 153]. Правова підстава являє собою різноманітні чинники об'єктивної дійсності, що загрожують заподіянням шкоди або фактично її заподіюють. Іншими словами, у ролі правової підстави є певна небезпека, тобто спроможність заподіювати або викликати якусь шкоду правоохронюваним інтересам.

Ознаки підстав застосування примусу правоохоронними органами, органами внутрішніх справ вже були предметом детального наукового аналізу, тому тут варто навести результати попередніх досліджень. Як визначено в спеціальній літературі, ознаки таких підстав характеризуються такими загальними ознаками, як комплексність, виключність та об'єктивність [5, с. 70]. Перша ознака, що виділена, комплексність, означає, що будь-яка з підстав, наведених у законодавстві, становить сукупність двох неоднозначних елементів (чинників), які тільки у своїй нерозривній єдності зумовлюють необхідність (вимушеність) застосування примусу. Перший складовий елемент цієї сукупності – це небезпечне посягання (діяння, процес, подія об'єктивної дійсності), яке загрожує шкодою, або таке, що вже завдає шкоди правоохоронюваним інтересам (правова підстава). Другий же складовий елемент – це обстановка, що свідчить про неможливість усунення, відвернення, недопущення або припинення вказаного посягання іншими способами та вказує на необхідність (вимушеність) та виправданість застосування сили (фактична підстава).

З наведеного можна зробити висновок, що кожний конкретний випадок застосування сили має свою єдину, хоча й комплексну підставу, а лише правової підстави для застосування примусу ще не достатньо. Другим складовим елементом підстав такого застосування примусу правоохоронним органом є фактична підстава, яка потребує негайного усунення небезпеки від суспільно небезпечного посягання. Тому застосування сили за відсутності правової або фактичної підстав, що складають єдину комплексну підставу застосування, свідчить про неправомірність застосування.

Друга, визначена вище, ознака підстав застосування примусу – це винятковість. Ця ознака також була досліджена в спеціальній юридичній літературі та визначається тим, що певні події або вчинки виходять за межі нормального стану та загрожують заподіянням або фактично вже заподіюють шкоду правоохоронюваним інтересам [6, с. 57]. Про це також можна судити з того, якими категоріями оперує законодавство, надаючи право працівникам правоохоронних органів застосовувати силу: «шкода собі і оточенню», «напад», «насильницькі дії», «групове порушення громадського порядку», «завдання шкоди оточенню».

Тому, на нашу думку, виправданими є твердження, що правова підстава надає підставам застосування насамперед характер винятковості, оскільки в ролі такої підстави є процеси, події, вчинки, які вже заподіюють шкоду або погрожують її заподіянням правоохоронюваним інтересам. Відповідно, якщо вказані чинники характеру винятковості не мають, то це свідчить про відсутність правової підстави, а тим самим і всякої підстави спричинення шкоди об'єктам правової охорони. Якщо посягання не є суспільно небезпечним (винятковим), то воно не може бути підставою застосування сили. Тому і заходи примусу, які застосовують правоохоронні органи: поліцейські заходи примусу, заходи підтримання режиму в місцях позбавлення волі та попереднього ув'язнення застосовуються лише тоді, коли всі інші форми попереднього впливу на правопорушників використані і не забезпечили виконання покладених на працівників правоохоронних органів обов'язків.

І останньою ознакою, що була нами визначена для підстав застосування примусу, є їх об'єктивність, або, за філософським визначенням, «саме буття, дійсність та субстанціональність» [1, с. 799], тобто дійсне існування в часі та просторі. Застосування заходів примусу визнається правомірним, якщо воно здійснено протягом часу існування його підстав. Причому характерною ознакою підстав застосування примусу є їх

швидкоплинність у часі та обмеженість у просторі. Інакше кажучи, початок, продовження та завершення застосування таких заходів визначається тривалістю існування підстави, тобто початковим та кінцевим моментами розвитку протиправної події.

Стосовно питання нормативного визначення правових підстав застосування заходів примусу правоохоронними органами відзначимо, що вони закріплені в гіпотезах норм тільки окремих нормативних актів – це Закони України «Про Національну поліцію», «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України« а також Кримінально-виконавчим кодексом України. Решта нормативних актів, в тому числі і законів, про які вже йшлося, хоча і закріплюють право правоохоронних органів щодо застосування примусу, однак є такими, що містять бланкетні норми, які для з'ясування правових підстав цього застосування відсилають до вищезазначених нормативних актів.

До примусових заходів залежно від здатності заподіяння різного розміру гіпотетичної шкоди належать фізичний вплив (сила), застосування спеціальних засобів та застосування вогнепальної зброї. Відповідно, і підстави застосування цих заходів в законодавстві (зокрема, в Законі України «Про Національну поліцію») диференційовані. Хоча це не аксіома, наприклад, у Законі України «Про попереднє ув'язнення» та Кримінально-виконавчому кодексі чинники «спеціальні засоби» та «заходи фізичного впливу» мають переважно єдині правові підстави застосування.

Правові та фактичні підстави застосування сили. Оскільки в цьому дослідженні поняття «примус» досліджується комплексно, то й правові підстави застосування такого примусу треба розглядати комплексно: як за колом суб'єктів – правоохоронних органів, що мають право її застосовувати, так і за комплексними складовими самого поняття примусові заходи (вогнепальна зброя, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу).

Тому тут треба проаналізувати правові підстави застосування заходів примусу різними правоохоронними органами. Відповідно до ст. 44 Закону України «Про національну поліцію», поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб; припинення правопорушення; затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

Закон України «Про національну поліцію» у ст. 15 врегулював правила застосування спеціальних засобів.

Тож кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються: а) до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; б) під час затримання особи; в) під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого; г) якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточенню; ґ) проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточенню або собі.

Гумові та пластикові кийки застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського; в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень.

Засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень.

Засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини.

Пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються для: а) затримання особи; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні.

Електрошокові пристрої контактної та контактно-дистанційної дії застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського.

Спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби застосовуються для: а) маркування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; б) припинення

групового порушення громадського порядку чи масових заворушень з метою подальшого виявлення осіб та затримання, а також контролю за переміщенням речей.

Пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка чинить збройний опір, або з метою примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), де перебуває така особа; в) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні.

Водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для: а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; г) затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, застосовуються для: а) захисту від нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; б) відбиття збройного нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також для звільнення їх у разі захоплення; в) затримання особи, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; г) затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти; ґ) затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; д) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил; е) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; є) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; ж) відбиття групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей.

Засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами, застосовуються для: а) забезпечення маскування дій поліцейських, спрямованих на затримання особи, яка чинить збройний опір, або для того, щоб примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), на якій вона перебуває; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи.

Службовий собака застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; в) під час конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи; г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського.

Службовий кінь застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Також Закон України «Про попереднє ув'язнення» у частинах 4 та 10 ст. 18 містить спільний перелік правових підстав застосування примусу у місцях попереднього ув'язнення. Працівники місць попереднього ув'язнення мають право застосувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби, в тому числі прийоми рукопашного бою, наручники, гумові палиці, гамівні сорочки, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, водомети, бронемашини та інші технічні засоби, а також використовувати службових собак: для припинення фізичного опору; для припинення насильницьких дій; для припинення безчинства; для подолання протидії законним вимогам адміністрації.

Застосування вогнепальної зброї допускається у разі вчинення особою, взятою під варту, нападу чи іншої умисної дії, що безпосередньо загрожує життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення чи інших осіб, а також у разі здійснення втечі з-під варти.

Закон «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» у частині 4 ст. 9 визначає, що військовослужбовці Служби правопорядку мають право застосовувати заходи фізичного впливу, в тому числі прийоми рукопашного бою, для припинення правопорушень та подолання протидії законним вимогам військовослужбовців Служби правопорядку.

Цей же закон у статті 10 визначив правові підстави застосування наручників, гумових кийків, засобів зв'язування, речовин сльозоточивої та дратівної дії, світлозвукових пристроїв відволікаючої дії, пристроїв для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водометів, бронемашини, службових собак та інших

спеціальних і транспортних засобів, зокрема: 1) для захисту військовослужбовців, інших осіб і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю; 2) для припинення масових безпорядків у військових частинах, а також групових порушень громадського порядку військовослужбовцями; 3) для відбиття нападу без застосування зброї на військові містечка, військові об'єкти, будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби Збройних Сил України або їх звільнення у разі захоплення; 4) для затримання, конвоювання до місця розташування органу управління або підрозділу Служби правопорядку, в органи Національної поліції осіб, які вчинили правопорушення, а також тримання осіб, взятих під варту, якщо зазначені особи чинять опір військовослужбовцям Служби правопорядку або є підстави вважати, що вони можуть втекти чи завдати шкоди оточуючим чи собі; 5) для звільнення заручників, захоплених на території військової частини.

Відповідно статтею 11 наведеного закону регламентовані правові підстави застосування вогнепальної зброї військовослужбовцями Служби правопорядку, якими є: 1) захист військовослужбовців, інших громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заручників, захоплених на території військової частини; 2) відбиття групового або збройного нападу на військовослужбовця Служби правопорядку або членів його сім'ї чи іншого нападу, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека; 3) відбиття нападу на об'єкти, що знаходяться під охороною, конвої, приміщення, споруди, транспортні засоби військових частин, а також звільнення їх у разі захоплення; 4) затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочинів і яка намагається втекти; 5) затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю військовослужбовця Служби правопорядку; 6) зупинка транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або військовослужбовця Служби правопорядку.

Гіпотезою ч.1 ст.106 Кримінально-виконавчого кодексу наведено перелік суспільно небезпечних діянь, коли працівники установ виконання покарань можуть застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби, гамівну сорочку та зброю. Це випадки, коли особи, що позбавлені волі: чинять фізичний опір персоналу колонії; злісно не виконують його законні вимоги; проявляють буйство; беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників; чинять інші насильницькі дії; у разі втечі з-під варти.

Як видно з наведеного вище переліку норм права, що становлять правову основу застосування примусових заходів, ці правовідносини регулюються нормами адміністративного, кримінально-процесуального та виправно-трудового права. Але розташування норм у різних галузях законодавства не впливає на визначення виду правовідносин, які ними регулюються, а саме охоронних правовідносин як комплексної сукупності галузевих норм і принципів, які передбачають державний примус за вчинення правопорушення [7, с. 72]. Головним чинником у цьому разі є зміст диспозицій певних норм права, які приписують правоохоронним органам здійснення дій щодо припинення протиправних дій з вимушеним заподіянням шкоди правопорушнику.

Щодо питання змісту положень підзаконних нормативних актів у сфері регулювання застосування примусових заходів правоохоронними органами, то вони встановлюють порядок застосування того чи іншого заходу, а не його правову підставу.

Крім юридичної підстави застосування заходів примусу, як вже було сказано вище, є також і фактична підстава, яка визначається тією обстановкою, що складається під час усунення зазначеної небезпеки. З погляду етимології термін «обстановка» означає сукупність умов, у яких що-небудь відбувається [8, с. 52]. Іншими словами, з одного боку, є джерело небезпеки у вигляді діянь правопорушника, з іншого – конкретний працівник правоохоронного органу, який повинен усунути цю небезпеку. Стосовно нашого випадку, «обстановка» – це становище на місці застосування заходів примусу з урахуванням: а) об'єктивних чинників: характеру місцевості, взаємного розташування на ній протиборчих сторін, кліматичних умов, часу доби тощо; б) особистих можливостей працівника правоохоронного органу: статі, віку, фізичних сил, якості професійних навичок, наявність засобів усунення небезпеки тощо; в) динамічного співвідношенням сил і засобів працівника правоохоронного органу з джерелом небезпеки (кількістю правопорушників, їх озброєнням, фізичною силою).

Безперечно, що в деяких ситуаціях становище працівника правоохоронного органу може бути відносно вигідним з погляду наявності у нього можливостей щодо усунення

небезпеки. В інших же випадках він може, навпаки, опинитись у скрутному становищі, коли його можливості щодо усунення небезпеки будуть дещо проблематичними, часто недостатніми, неспівмірними з об'єктивними характеристиками джерела небезпеки. Отже, обстановка, в якій працівник правоохоронного органу застосовує заходи примусу, може бути поділена на два види: відносно сприятлива і несприятлива. Виділення цих видів обстановки є другим чинником, що має важливе значення для визначення меж заподіяння шкоди правопорушникові з метою усунення небезпеки.

При відносно сприятливій обстановці ця шкода, певним чином, повинна бути обмежена тим необхідним мінімумом, що був явно достатній для усунення небезпеки. І навпаки, у разі несприятливої обстановки заподіяна шкода може бути набагато більшою, обмеженою тільки вимогою явно не перевищувати ту гіпотетичну шкоду, яку спроможна була б заподіяти потенціальна небезпека правоохоронюваним інтересам. Викладене дозволяє зробити висновок, що межі заподіяння шкоди працівником правоохоронного органу під час застосування заходів примусу повинні бути співмірними з двома чинниками: по-перше, з потенціалом небезпеки, що загрожує правоохоронюваним інтересам (правовою підставою), по-друге, з тією обстановкою, в якій опинився суб'єкт застосування примусу під час усунення зазначеної небезпеки (фактичною підставою).

Очевидно, ці два чинники у поєднанні є нічим іншим, як комплексною за своєю суттю підставою заподіяння шкоди правопорушникові. І дії працівників правоохоронних органів лише тоді будуть морально виправданими та дозволені правом, якщо шкода, яку вони заподіяли, буде співмірною одночасно з обома чинниками тієї причини, яка змусила її нанести, тобто з підставою завдання шкоди.

У цій комплексній підставі застосування заходів примусу правова підстава відіграє вирішальну роль, що певним чином впливає і на межі шкоди, яка заподіюється об'єкту застосування сили. Існуюча залежність полягає в тому, що ця шкода повинна відповідати, бути співмірною і явно не переважати, в першу чергу, правову підставу. Оскільки ця підстава є потенціалом небезпеки, що загрожує правоохоронюваним інтересам, то й шкода, яка заподіюється з метою її усунення, не може бути явно більш значною, ніж потенціал цієї небезпеки. Іншими словами, «правова підстава визначає межу максимально допустимої шкоди, яка за жодних обставин не може бути перевищеною без ризику вийти за рамки правомірності застосування сили» [4, с. 188–189].

Ступінь та розмір заподіяної школи внаслідок застосування заходів примусу правоохоронними органами є відносними, оскільки визначаються не лише юридичними чинниками, але й обстановкою, в якій опинився суб'єкт застосування примусу в момент діяння, що заподіює шкоду. Це означає, що шкода, яка відповідає правовій підставі, буде правомірною лише за умови, якщо вона відповідатиме і тій обстановці, в якій була заподіяна [4, с. 189].

Через те, що така обстановка для суб'єкта, який застосовує примус, може бути двох видів – відносно сприятливою та несприятливою, допустимим є різний рівень заподіяння допустимої шкоди, що відповідає її правовій підставі. Це зумовлено тим, що працівник правоохоронного органу у такому разі перебуває у невигідному, програшному становищі і тому виправданим є заподіяння ним крайньої, максимально можливої шкоди, водночас співмірної з правовою підставою та з потенціалом небезпеки, що загрожує правоохоронюваним інтересам.

У деяких випадках суб'єкт застосування примусових заходів може опинитись в обстановці, коли він займає більш вигідне положення і досягнення поставленої суспільно корисної мети можливе, хоча і за допомогою шкоди, але такої, яка б не досягала своїх крайніх максимальних розмірів. При цьому такий суб'єкт повинен усвідомлювати, що в момент своїх дій він перебуває саме у такій відносно сприятливій для себе обстановці.

Висновки. Отже, відносно сприятлива обстановка обґрунтовує межі розумної достатності або, інакше кажучи, межі достатньої шкоди. Тому цю межу можна визначити як заподіяння суб'єктом застосування примусових заходів у відносно сприятливій обстановці правопорушнику мінімально можливої шкоди, але водночас достатньої для усунення небезпеки правоохоронюваним інтересам. Очевидно, що і ця межа одночасно відповідає як правовій підставі заподіяння шкоди (достатня шкода завжди перебуває в межах максимально допустимої), так і фактичній (відносно сприятливій обстановці), які взяті у єдності.

Законодавство України теж диференційовано підходить до спричинення шкоди внаслідок застосування сили. Ось декілька цитат: «Застосування малогабаритного

підривного пристрою для відкриття приміщень є виправданим, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам та інтересам, є меншою, ніж шкода, яку вдалося відвернути» (ч. 5 ст. 45 Закону «Про Національну поліцію»), або ж «Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу» (ч. 7 ст. 46 Закону «Про Національну поліцію»), «У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони мають зводитися до завдання якнайменшої шкоди здоров'ю правопорушників (ч. 3 ст. 18 Закону «Про попереднє ув'язнення»). З наведених нормативних актів чітко видно прагнення обмежити заподіяння шкоди лише тим мінімумом, який дійсно є необхідним та достатнім для досягнення передбачених у законі суспільно корисних цілей. Заподіяння ж шкоди, яка виходить за цей мінімум, протиправне.

Список використаних джерел

1. Гегель. Наука логики. Классическая философская мысль. Москва : Изд-во «Мысль», 1998. 1072 с.

2. Бандурка О. М. Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. 158 с.

3. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Вид-во «Аконіт», 1998. Т. І: А-Є. 910 с.; Т. ІІ: Ж-ОБД. 910 с.; Т. ІІІ: ОБЕ-РОБ. 927 с.; Т. IV: РОБ-Я. 941 с.

4. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Харьков : Основа, 1991. 360 с.

5. Фролов О. С. Підстави застосування сили працівниками ОВС. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. № 2. С. 69–79.

6. Козак В. Н. Вопросы теории и практики крайней необходимости. Саратов, 1981. 232 с.

7. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

8. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Вид-во «Аконіт», 1998. Т. ІІІ : ОБЕ-РОБ. 927 с.

Надійшла до редакції 16.06.2021

References

1. Gegel. Nauka logiki. Klassicheskaya filosofskaya mysl [Science of logic. Classical philosophical thought]. Moscow : Izd-vo «Mysl», 1998. 1072 p. [in Russ.].

2. Bandurka O. M. (1994) Zakhody administratyvnoho prypynennya v diialnosti militsiyi [Measures of administrative termination in the activities of the police] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv : Ukr. yuryd. akademiya, 158 p. [in Ukr.].

3. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : v 4 t. Uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv : Vyd-vo «Akonit», 1998. Vol. I: A-Ye. 910 p.; Vol. II: Zh-OBD. 910 s.; Vol. III: OBE-ROB. 927 s.; Vol. IV: ROB-Ya. 941 p. [in Ukr.].

4. Baulin Yu. V. (1991) Obstoyatelstva, isklyuchayushchiye prestupnost deyaniya [Circumstances excluding the criminality of an act]. Kharkov : Osnova, 360 p. [in Russ.].

5. Frolov O. S. (1999) Pidstavy zastosuvannia syly pratsivnykamy OVS [Grounds for the use of coercion by police authorities]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu*, no 2, pp. 69–79 [In Ukr.].

6. Kozak V. N. (1981) Voprosy teorii i praktiki krainei neobkhodimosti [Theory and Practice of Urgent Necessity]. Saratov, 232 p. [in Russ.].

7. Kolodiy A. M. (1998) Pryntsypy prava Ukrayiny [Principles of Ukrainian law] : monohrafiya. Kyiv : Yurinkom Inter, 208 p. [in Ukr.].

8. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrayinskoyi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : v 4 t. Uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv : Vyd-vo «Akonit», 1998. Vol. III : OBE-ROB. 927 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Paida. Use of coercion by Ukrainian law enforcement authorities: certain aspects. The need for scientific research of the grounds for the use of coercion by law enforcement authorities, and especially its component such as physical coercion, is extremely important, as it is possible only if there are sufficient conditions provided by law. The author analyzes the legal and factual grounds for the use of coercion by law enforcement authorities in the field of causal interdependence and interdependence. Police coercive measures, measures to maintain the regime in places of imprisonment and pre-trial detention are revealed. They are applied only in cases when all other forms of pre-trial detention of offenders have been used and have not ensured the fulfillment of duties imposed on law enforcement officers.

Emphasis is placed on the fact that each specific case of the use of coercion must have a comprehensive basis (legal and factual). The first component of this set is a dangerous encroachment (act, process, event of objective reality) that threatens harm, or that already harms law enforcement interests (legal basis). The second component is the situation that indicates the impossibility of eliminating, preventing or stopping the specified encroachment in other ways and indicates the need (compulsion) and justification for the use of coercion (factual basis).

The author pays special attention to the analysis of Ukrainian legislation in order to study the legal grounds for the use of coercive measures by various law enforcement authorities. These legal relations are regulated by the norms of administrative, criminal procedure and correctional labor law. They clearly outline the desire of the legislator to limit the infliction of harm only to the minimum that is really necessary and sufficient to achieve the socially useful goals provided by law. Causing damage that exceeds this minimum is considered illegal.

Keywords: *law enforcement authorities, use of coercion, legal grounds, factual grounds.*

УДК 37.018-057.87:004.738.5
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-101-106

Олександр ЦАРЬОВ©
кандидат педагогічних наук
(*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ СПІЛКУВАННЯ ПОЛІЦІЯНТА З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

У статті розкрито особливості тактико-психологічного контексту спілкування поліцiянта з правопорушниками. Розкрито сутність проблематики професійного спілкування поліцiянта, сучасні підходи до визначення поняття «тактико-психологічний контекст спілкування». Схарактеризовано засади рівнів професійної підготовки. Наведено сутнісні характеристики комунікаційних причин конфліктів. Акцентовано щодо індикативності та предикативності процесу спілкування. Доведено, що результативна взаємодія поліцiянтів із громадянами є запорукою забезпечення належного рівня громадської безпеки в суспільстві.

Ключові слова: *індикативність, комунікація поліцiянта, контекст, спілкування, предикативність, тактико-психологічний контекст, техніка спілкування, форми спілкування.*

Постановка проблеми. Аналіз професійної діяльності працівників Національної поліції доводить, що центральне місце в ній посідає безпосередня робота з людьми, яка належить до суб'єкт-суб'єктної діяльності, і досягнення мети відбувається в системі «людина-людина». Безумовно, успішність такої діяльності багато в чому визначається вмінням грамотно і професійно будувати своє спілкування. Це може бути досягнуто за допомогою навчання особового складу не тільки спецдисциплін, а й в обов'язковому порядку дисциплін, що формує комунікативні здібності та навички культури спілкування майбутніх правоохоронців. У зв'язку зі специфікою виконуваних завдань, працівники поліції повинні вміти «з максимальною ефективністю і в межах законності впливати на супротивника, громадян, припиняти і попереджати злочини, панічні настрої натовпу, робити своїм союзником соціально-пасивну частину населення». Ефективність діяльності Національної поліції залежить від рівня професійно-психологічної підготовки їх працівників, яким досить часто доводиться діяти в складних чи екстремальних умовах. Невід'ємним складником професійної діяльності поліцiянтів, незалежно від їх спеціалізації, є професійне спілкування. Незважаючи на наявність численних наукових досліджень щодо культури спілкування працівників Національної поліції, залишаються питання, які потребують прискіпливого та детального вивчення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема психологічної підготовки постійно в центрі уваги педагогів, психологів, юристів: В. Барка, Н. Буланова, В. Коломейцева, А. Москаленка, Д. Кобзіна, В. Соболєва, Н. Шалигіна, а також у працях зарубіжних науковців: Р. Босклет, Я. Вествуд, Г. Лангер. Різні питання взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з громадою опрацьовують Р. Благута, О. Балинська, О. Дячук, О. Кожухар, Н. Матюхіна та інші дослідники. Практичний досвід здійснення психологічної підготовки працівників поліції є в Україні, США, Англії, ФРН та низці інших країн. Повсюдно відзначаються позитивні результати. Усі дослідники

© О. Царьов, 2021
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-8786-7664
tsarevasgd@ukr.net